

Uit liefde, meneer Tuschinski

Van Tanya Commandeur verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

De man die alles achterliet

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Tanya Commandeur

Uit liefde, meneer Tuschinski

Ambo|Anthos
Amsterdam

Geïnspireerd op een waargebeurd verhaal.

ISBN 978 90 263 3963 9

© 2017 Tanya Commandeur

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Heather Romney

Foto auteur © Ruud Pos

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

'And remember, my sentimental friend, that a heart is not judged by how much you love, but by how much you are loved by others.'

– The Wizard of Oz (1939)

Ze had er weleens van gehoord: de heide in bloei. De purperen pracht, de miljoenen bloemetjes die de lucht verzadigen met een frisse, zeepachtige geur, de eeuwige rust die ervan uitgaat. Het leek altijd iets voor later, als ze oud was. Net als de Limburgse heuvels, de Veluwe bossen, het Amelandse strand. Ze zou het allemaal gaan zien, samen met hem, als de kou was geweken en de wind was geluwd.

Nu de paarse bloemenzee zoveel eerder dan verwacht voor haar ligt, raakt het haar niet. Wat is schoonheid als die niet gedeeld kan worden? Nu het grootste offer is gebracht, lijkt niets meer van waarde. Had ze een andere weg kunnen bewandelen? Ze had zichzelf en de anderen er veel leed mee bespaard. Maar hoe had ze haar gevoelens kunnen verbergen, alleen om de vrede te bewaren? Liefde kent geen midden. Liefde vraagt om alles of niets.

I

Maasstation, Rotterdam, 16 februari 1912

Als Abraham hijgend het perron op komt lopen, staat iedereen al op zijn vaste plek: vooraan de verkopers van vervalste boottickets, daarachter de dames van lichte zeden en dan de stadsgidsen met hun sandwichborden vol Russische en Poolse kreten. De pensionhouders, zijn directe concurrenten, staan zoals altijd onder de glazen overkapping, die flonkert in de winterzon. Ze praten, lachen en roken sigaretten, de kragen van hun jassen hoog opgetrokken tegen de kou. Straks, als de zwarte pluim van de trein uit Hannover aan de horizon verschijnt, zullen ze de peuken haastig uittrappen en naar de rand van het perron snellen om de reizigers naar hun logementen te lokken.

Zover is het nog niet. Het aankondigingsbord kan hij niet lezen, maar de verveelde houding van de meeste mensen doet vermoeden dat de trein een flinke vertraging heeft opgelopen. Is hij toch op tijd. Hij zou er blij om moeten

zijn, maar hij heeft een hekel aan wachten. Wachten is tijdverspilling. Kostbare tijd waarin hij aan zijn plannen zou kunnen werken, nieuwe contacten zou kunnen leggen. Hij ergert zich aan hoe zijn leven voor een groot deel wordt bepaald door figuranten: slome winkelbedienden, arbeidschuwe kantoorklerken, luie machinisten.

Hij zucht diep en staart naar het einde van het spoor. Zal hij zijn schoonzus en zwager herkennen? Van Chaia hebben ze thuis een vervaalde, ingelijste foto staan; met haar ronde, zachte trekken is ze een jongere kopie van Manja. Hersch* herinnert hij zich als een slimme, goedlachse knaap met scherpe gelaatstrekken. Een jongen die bij een werkplaats in de leer was om meubelmaker te worden. Hersch kon toen al lezen, schrijven en rekenen. Zelf was Abraham destijds in Polen zo vroeg mogelijk van school gehaald om geld te verdienen als leerling-kleermaker. De gevoelens van jaloezie verdwenen echter snel. Hersch is nu eenmaal niet iemand voor wie je lang wrok kunt koesteren.

Een ijl fluiten doet Abraham opkijken. Daar is de trein dan eindelijk, gehuld in een wolk van roet. Tergend langzaam kruipt hij dichterbij, de contouren nemen vastere vormen aan, tot zelfs de machinist, met één arm nonchalant hangend uit het zijraam, duidelijk te onderscheiden is. Abraham dringt zich naar voren en zet zich schrap tegen de meute die in zijn rug duwt.

Zodra de trein sissend tot stilstand is gekomen, klappen de deurtjes open en spuugt hij een lange stroom passagiers uit. Vrouwen met kleurige hoofddoeken en wijde rokken, bebaarde mannen met Russische petten of astrakanmutsen

* Hermann Gerschtanowitz draagt in deze roman zijn originele Poolse naam Hersch, om verwarring met de andere Hermann (Ehrlich) in het verhaal te voorkomen.

op. Allemaal zeulen ze tassen, manden en kinderen mee en zien ze grauw van vermoeidheid. Abraham weet hoe ze in Rotterdam zullen worden bekeken: op z'n slechtst als boeven, op z'n best als verschoppelingen. Hij weet beter. Dege-
nen die de ongewisse sprong naar het westen wagen zijn de helden, de pioniers, de durfballen. Ze weigeren genoeg te nemen met een bestaan op de rand van de dood. Of te wachten tot de ronselaars van het tsaristische leger langskomen om hun zonen te offeren aan een zinloze veldslag. Of, als ze joods zijn, sidderend de volgende pogrom te ondergaan.

Plotseling duiken ze op in de zee van gezichten. Aan zijn haviksneus en lachende ogen herkent hij Hersch. Chaia – klein en fleurig als een matroesjka – loopt vlak naast hem. Haar hand ligt beschermend op haar buik. Ze kijken speurend over het perron. Als hij roept, kijken ze tegelijk zijn kant op.

‘Abraham!’ roept Chaia.

Lachend loopt hij op haar af. ‘Chaia, je bent geen spat veranderd.’

Ze kijkt hem guitig aan en houdt haar wijsvinger vermanend in de lucht. ‘Lieg niet, Abraham. Ik lijk wel een walvis met die buik.’

Hersch komt erbij staan en steekt zijn hand naar hem uit. ‘Abraham. Wat is dat lang geleden.’

Abraham merkt dat ze hem van top tot teen opnemen. Hij moet er in zijn zelfgemaakte pak een stuk welvarender uitzien dan vroeger. ‘Kom,’ zegt hij. ‘Ik neem jullie mee naar ons huis, we kunnen ze niet langer laten wachten.’

Ze knikken en Hersch pakt de koffers op.

In het rijtuig wijzen Hersch en Chaia met open mond naar de statige huizen, de bruggetjes over de grachten, de flanerende dames van stand. Het doet Abraham denken

aan zijn eigen grote reis, zo'n acht jaar geleden. Toen was het einddoel niet Rotterdam maar New York, de stad van beloften waar iedereen in zijn dorp Brzezin wel een mythische oom of achterneef had wonen. Achttien was hij, en pas getrouwd met Manja. Hij had haar beloofd te schrijven zodra hij in Rotterdam genoeg geld had verdiend om samen de grote oversteek te maken. Zijn moedertje had hij bij de rimpelige handen gepakt en verzekerd dat hij koosjer zou blijven eten en drie keer per dag zou bidden. Met twee bevriende kleermakers was hij aan de lange treinreis begonnen.

Toen ze op het Maasstation aankwamen, was het kermis in de stad. Verdwaasd liepen ze rond tussen met terpentine gooierende vrouwen en lallende dronkenmannen. Was dit nou het ontwikkelde West-Europa? Toch beviel deze stad hun meteen vele malen beter dan het treurige Łódź. Die grote industriestad dicht bij Brzezin had de laatste decenia eenzelfde groeispuurt doorgemaakt als Rotterdam, maar een kloppend hart ontbrak. Hier was het een af- en aanrijden van paard-en-wagens en af en toe zelfs wat automobielen. In de trein was hun door trotse Rotterdammers verteld dat hier het hoogste kantoorgebouw van Europa stond en dat er een prachtige diergaarde was. Nooit had Abraham durven dromen dat hij en zijn vrienden nog diezelfde avond zouden worden benaderd door een textielabrikant die had vernomen dat er drie geschoolde kleermakers zouden aankomen. Bij zijn bedrijf stonden ze te springen om bekwame vaklui, en ze konden er de volgende dag aan de slag.

Hij werd omarmd door de Pools-joodse gemeenschap en Abraham voelde zich snel thuis. Het beviel hem zelfs zo goed dat hij Manja niet lang daarna vroeg over te komen: niet New York, maar deze bloeiende Hollandse stad zou

hun nieuwe thuis worden. Nog een paar jaar werkte hij bij het textielbedrijf, tot hij zich realiseerde dat hij met zijn naaimachine zou vergroeien als hij niet op tijd een uitweg vond. Hij wilde vrij zijn, eigen baas! In zijn vrije uurtjes had hij al wat gidswerk voor Poolse nieuwkomers opgepakt, maar het was niet genoeg. Het lag voor de hand een pension te beginnen: een dat aan de wensen van de Oost-Europese joodse landverhuizers voldeed, met propere kamers en koosjer eten.

Met gespaard en geleend geld kocht hij een vervallen pand in de Nadorststraat. Hij knapte het op en daarna kon het uithangbord aan de gevel worden bevestigd: HOTEL POLSKA. Abraham zorgde voor de werving van gasten en de administratie, Manja verschoonde de bedden en kookte. De rol van gastvrouw bleek haar op het lijf geschreven te zijn. Met haar moederlijke uitstraling wist ze alle gasten op hun gemak te stellen. Reclame hoefden ze nauwelijks te maken; de hotelgasten schreven in hun brieven naar het thuisfront over Polska, waar ze na de slopende reis zo goed op adem hadden kunnen komen. Algauw werd het hotel een vanzelfsprekende herberg voor Oost-Europese reizigers.

Toen de bouw van een immens groot landverhuizers-hotel op de Brede Hilledijk werd aangekondigd, wist Abraham dat hij zou moeten uitkijken naar een nieuwe bron van inkomsten. De bioscopen in de binnenstad waren hem al opgevallen: koude, kale zalen met houten stoeltjes waar je voor een paar cent een oude film met Mary Pickford kon bekijken. Dat kon beter, veel beter. In gedachten zag hij het voor zich: een bioscoop waar de bezoekers als prinsen en prinsessen werden ontvangen en waar slechts één klasse bestond: eerste klas. Toen hij het oude zeemanskerkje aan het Coolvest zag, wist hij dat dit zijn kans was. Met een lening

van tienduizend gulden, losgepeuterd bij een rijke kennis, toverde hij het vervallen kerkje om in een heus filmtheater, aangekleed met koper, spiegelglas en borstbeelden van koningin Wilhelmina en prins Hendrik.

‘Thalia’ noemde hij zijn kijkpaleisje, naar de muze van de komedie. Hij liet de glorieuze naam in grote, oplichtende letters aan de gevel bevestigen, in de hoop dat het theater zo de aandacht van passanten zou trekken. Op de eerste dag na de opening draaide hij *De verlossing van Jeruzalem*, een film waar hij hoge verwachtingen van had. Maar de mensen bleven weg. Was het het wankel bruggetje dat de ene kant van het Coolvest verbond met het andere? Of kwam het door het aanhoudende mooie weer? Hij investeerde in advertenties en verlaagde de prijs van de kaartjes, maar het hielp nauwelijks.

Nog steeds draait de bioscoop slechts mondjesmaat en het zal niet lang duren of de schuldeisers staan bij hem op de stoep. Een paar jaar geleden zou hij onder deze dreiging waarschijnlijk zijn kleermakerswerkzaamheden weer hebben opgepakt. Zijn oude werkgever, die de precisie waarmee hij knoopsgaten en kragen afwerkte altijd prees, zou hem zo weer in dienst nemen. Nu maakt het idee van loondienst hem al bijna onpasselijk. En hij weet waarom: het is de angst voor afhankelijkheid en armoede die hem dwingt grote stappen te zetten, risico's voor lief te nemen. Nooit zal hij de grauwheid vergeten van de Poolse *sjtetl* waar hij is opgegroeid, Brzezín. De donkere, met kolen verwarmde huisjes, de modderige straten, de kinderen in lompen, de geur van doorgekookte kool en *zurek*. Zijn moeder die aan het einde van elke maand geld tekortkwam en brood uit eigen mond spaarde voor haar acht kinderen. En het benauwde atelier waar hij voor een paar rottige centen per

dag honderden vesten in elkaar zette. Het ratelende geluid van de naaimachines dat 's nachts in zijn hoofd doorgonsde; de klank van armoede, die hij nooit meer wil horen. Hij gaat door met zijn bioscoop, hij zal ervoor zorgen dat het een succes wordt, hoe dan ook.

‘Nadorststraat,’ roept de koetsier en hij trekt aan de teugels. De paarden komen briesend tot stilstand.

Hersch en Chaia kijken op naar het gebouw. Ondanks de kou hangen er pensiongasten uit het raam, starend naar de nieuwkomers.

Abraham betaalt de koetsier en helpt Chaia de wagen uit. Als de koffers op straat staan en het rijtuig is vertrokken, kijkt hij ze verwachtingsvol aan. ‘Nou, wat vinden jullie ervan?’

Chaia lacht. ‘Prachtig, Abraham, ik had nooit gedacht dat...’ Ze maakt haar zin niet af maar staart naar de deuropening, waarin Manja is verschenen. Met tranen in de ogen stapt ze naar buiten.

Manja omhelst Chaia en houdt haar dan op armlengte vast. ‘Laat me je bekijken, zusje. Wat is je buik al groot! Dat wordt vast een jongen. Zou dat niet mooi zijn? Een neefje voor Willy!’

‘Ja, waar is Willy? Ik heb hem nooit kunnen vasthouden.’

‘Hij is ergens aan het spelen, hij zal zo terug zijn.’

‘Vijf jaar is hij alweer, hè? Niet te geloven.’

Achter Manja verschijnen hun ouders en hun broer, Hermann.

Moeder Ehrlich spreidt haar dikke armen. ‘Chaia, mijn *kochanie*, kom hier!’

Vader Ehrlichs baard trilt van de spanning en Hermann lacht verlegen. ‘Welkom in Holland, zusje,’ zegt hij en hij

omhelst Chaia. Twintig jaar is hij nu, maar door zijn hoge haarinplant en ernstige ogen lijkt hij ouder.

‘Kijk nou toch,’ roept Chaia, ‘ons broertje is een broer geworden!’

Manja bekijkt iedereen met stralende ogen.

Abraham heeft haar in jaren niet zo gelukkig gezien. Hij voelt zijn keel dichtknijpen en dat bevalt hem niet. ‘Hup, allemaal naar binnen,’ broemt hij. ‘Of gaan we soms op de stoep wonen?’ Hij pakt een koffer van Hersch over en sleept hem naar de voordeur.

De rest volgt, pratend en lachend. Als ze allemaal binnen zijn, loopt Abraham weer naar buiten. Hij kijkt op zijn vestklokje. Halfvijf. Als hij opschiet, kan hij nog net even naar Thalia om zijn inspectieronde te doen en bij de caissière te infomereren naar het aantal kaartjes dat gisteravond is verkocht. Manja vindt het vast niet erg als hij zich pas bij het avondeten weer bij haar en haar familie voegt. Ze zullen tijd genoeg hebben om bij te praten.

Nadorststraat, Rotterdam, 23 april 1912

Hermann kijkt over de rand van de wieg naar zijn neefje Max, een gerimpelde baby die kreunt in zijn slaap. Hij streelt hem over het kale hoofd en bedenkt hoe wonderlijk het is dat hij er een paar uur geleden nog niet was. Meteen nadat het nieuws hem via de stadspost bereikte, is hij van zijn naaiatelier naar het pension van Abraham en Manja gesneld. Op de krappe zolderkamer, waar het jonge gezin Gerschtanowitz voorlopig bivakkeert, trof hij Chaia rechtop en blakend in bed, alsof ze het kind in een pakketje geleverd had gekregen. Hersch zat naast haar, met wallen onder zijn ogen en een triomfantelijke lach op zijn gezicht. Nu kijken ze hem verwachtingsvol aan.

‘Mooi hè,’ zegt Hersch.

Hermann knikt. ‘Ja, het is een prachtig...’

De kersverse vader klopt op de rand van de wieg. ‘Zelf gebouwd.’

‘Hersch!’ roept Chaia. ‘Het gaat om Max.’

Hersch grijnst. ‘Ja, natuurlijk, ik heb het beste hout voor hem uitgezocht.’

Chaia schudt haar hoofd en kijkt Hermann weer aan. ‘Wil je koffie, broertje? Ik geloof dat Manja beneden een pot aan het zetten is.’

‘Graag, maar het heeft geen haast. Gefeliciteerd met jullie zoon.’

‘En jij met je neefje,’ zegt Hersch.

De afgelopen weken zijn intensief geweest, voor iedereen in de familie. Manja had al ver voor de komst van Hersch en Chaia de zolderkamer ontruimd, Abraham had bij een opkoper aan de Kruiskade een bed, tafel en stoelen en een petroleumlamp op de kop getikt en toen ze eenmaal gearriveerd waren, had Hermann het paar de weg gewezen in Rotterdam. Hij bracht ze naar het stadhuis aan de Kaasmarkt waar ze zich hadden ingeschreven in het bevolkingsregister, leidde ze naar de sjoel in de Kipstraat waar hij ze voorstelde aan de rabbijn, liet ze zien waar de beste koosje-slager zit en op welke markt ze de goedkoopste kool en aardappelen kunnen krijgen. Chaia bracht hij bij een ervaren joodse vroedvrouw aan de Nieuwe Binnenweg, die kon worden opgeroepen als het grote moment daar was.

De avonden, overgoten met Poolse wodka, brachten ze eindeloos pratend en herinneringen ophalend door aan de keukentafel. Chaia vertelde over Abrahams moeder, die haar vertrouwde huisje in Brzezín, dicht bij het graf van haar man, niet had willen verruilen voor het verre Nederland. Ze had een brief en een zelfgebreide sjaal meegegeven voor Abraham, die hij met tranen in zijn ogen aannam. En terwijl Manja en Chaia nagingen of de uitzet voor de baby compleet was, namen de mannen de mogelijkheden door

voor Hersch, die zo snel mogelijk als meubelmaker aan de slag wilde. Abraham verzekerde hem dat hij en Chaia voorlopig in het pension konden blijven wonen.

Tot Hersch een timmerwerkplaats heeft gevonden, werkt hij afwisselend als hotelbediende bij Manja in het pension of helpt hij Hermann met eenvoudig werk als het aanbrengen van knopen. Hermann is blij met Hersch als hulpje in zijn naaiatelier: hij werkt hard, is rustig en meestal goedgehumeurd. Een heel ander persoon dan Abraham, die door het leven raast en permanent bruist van de ideeën. Niemand zegt het hardop, maar iedereen weet het: Abraham is het middelpunt waar de anderen omheen draaien.

Hermann herinnert zich precies wanneer hij Abraham voor het eerst zag. Het was jaren geleden in de Grote Synagoge van Łódz, tijdens een van de diensten voor Jom Kipoer. Hij merkte dat Manja oogcontact maakte met een kleine, forsgebouwde jongeman die een paar rijen voor hen stond. Bij het omdraaien naar Manja viel zijn keppeltje op de grond, wat hem een tik van zijn moeder opleverde.

‘Wie is dat?’ had Hermann gefluisterd, en Manja bloosde.

‘Dat is Abraham Icek Tuschinski. Hij komt zich vandaag voorstellen, we willen ons verloven.’ Hermann was elf en Abraham zeventien, een wereld van verschil. Hij keek tegen hem op, niet alleen omdat Abraham een zeer vaardige kleermaker was, maar vooral omdat hij fantastische ideeën had. Bij hen thuis dacht hij aan tafel hardop na over nieuwe uitvindingen en hoe je er handel uit zou kunnen slaan: pleziertochtjes per zeppelin organiseren, de spijkerbroek uit Amerika importeren, elektrische zaklampen verkopen aan de mijnindustrie, enzovoort. Wat hem toen al het meest interesseerde, was de opkomst van de film. Waarom zou zo iets geweldig als bewegend beeld voorbehouden blijven

aan de circuswereld? Waarom kijken in een tochtige, armoedige tent als het in een verwarmde zaal zou kunnen? En waarom maakten ze die filmpjes niet iets langer en boeiender? Dan zouden er vast meer mensen op afkomen. Abraham fantaseerde hardop over Amerika, het land waar je, zelfs als jood, alle kansen kreeg om je dromen waar te maken. Daar lag zijn toekomst, daar zou hij zijn eigen bedrijf beginnen. Hermann, Manja en Chaia hingen aan zijn lippen; hun ouders lachten geamuseerd. Vooral hun vader, een ervaren koopman, koesterde sympathie voor de ondernemende jongeman, in wie hij veel van zichzelf herkende. Bovendien gunde hij zijn dochter een beter leven. Hij moedigde Abraham aan en gaf hem alvast het adres van een Poolse kennis in Rotterdam, bij wie hij tijdens een van zijn zakenreizen overnacht had. Vanuit Holland zou Abraham, als hij eenmaal genoeg geld had verdiend voor een ticket, de overtocht naar Amerika kunnen wagen. Abrahams moeder was minder enthousiast, maar ze wist dat ze haar zoon niet zou kunnen tegenhouden.

Omdat Abraham vlak na het huwelijk een oproep ontving voor het Russische leger, kwam het moment van vertrek eerder dan ze hadden gedacht. Abraham was niet van plan de keuring af te wachten en pakte zijn boeltje bij elkaar. Manja was in tranen toen hij voor het laatst bij hen thuis was. Keer op keer moest hij haar beloven snel te zullen schrijven, zodat ze wist dat hij veilig was aangekomen. Hij hield woord: binnen drie weken kwam er een brief. Hij stelde erin voor om niet in Amerika, maar in Holland een nieuw bestaan op te bouwen. Abraham had nooit leren schrijven; hij moest de woorden aan iemand hebben gedicteerd. Hij vertelde dat hij aan het werk was bij een groot confectiebedrijf, dat hij het goed naar zijn zin had en dat Manja moest overkomen zodra het kon. Hermann kon